

A Lelki Hódulás dallamai

Ráday Pál (1677–1733) imádságos és énekeskönyvének két mai kiadása is van,¹ több tanulmány foglalkozott

Fekete Csaba a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) tudományos főmunkatársa.

zott kézírata elemzésével és irodalmi értékelésével, az énekek dallamára azonban csak Csomasz Tóth Kálmán munkáiban van utalás. 1948 óta a református énekeskönyv Ráday énekeiből, bár rövidítve és átalakításokkal, hetet tartalmaz (ezek a 210., 245., 251., 289., 290., 452. és 478. sorszámúak).

A szerző, a *domidoctus* köznemesi származású férfiú, előszavában megmondja magános áhitatra szánt munkájáról: „ezen elkészített imádságoknak módjával már tíz esztendőktől fogva gyakorlottam magamat...”, tehát legalább 1700-tól, ha a korábban ismeretlen kassai kiadás évét, az 1710. évet tekintjük. (Az első kiadásban a *Hódulás* alakot találjuk, ez később *Hódulásra* változott.) De ha a kéziratának 1706. évére gondolunk, inkább azt mondhatjuk, hogy az iskoláskort elhagyó ifjú alakította ki magának ezt az áhitatos gyakorlatot. Zenei szempontból tehát korábbi, azaz csak 16–17. századi dallamokról lehet szó. Itthoni neveltetése következtében külföldi egyetem vagy személyiség döntő hatására nem kell gondolnunk, sem kegyességét, sem a dallamokat illetően.

A genfi zsolttárok terjedésének s hatásának mérlegelésében adalék, hogy 18 zsolttárdallamra utal, tehát a Szenci Molnár által meggyökereztetett versformákban és genfi dallamra írta énekeinek többségét; *ad notam* utalásként találjuk a következő zsolttárokat, csak kezdősorukkal említve: 8, 23, 24, 25, 31, 34, 38, 42, 57, 74, 91, 92, 102, 103, 119, 126, 143, 146. Van még egy éneke, amelynél az elmaradt dallamutalás csaknem bizonyosan zsolttár. Egyszer a később is szokásos módon azonos dallamú zsolttárra utal, pl. a kedvelt 116. zsolttár kezdősorát említi, holott e dallam a 74. zsolttárhoz tartozik. Tehát ez a szokás is korábban eredt, mintsem vélhetnők.

Egy verses betét esetleg nem dallamra íródott (*Hiszem, az Atyának hogy csupa kegyelme... a Hódulás „II. adója” lezárásaként*); latin változata hexameteres, a magyar rímes. Ez azonban a prédikátorok magyarító gyakorlatának általános vonása.

Négy dallamot csupán a zsolttárdallam melletti *alternatív* lehetőségként nevez meg. Két dallamot pedig két ízben is említi. Mindezekkel együtt tíz nem genfi zsolttárdallamra találunk utalást a bővebb debreceni kiadásban. A kassai kiadásban az arány még inkább a genfi dallamok javára változik, mert ott nincs meg három ének. A dallamokat azonban, vagy azt az alakot, amelyet Ráday Pál használt, vagy egyáltalán nem ismerjük, vagy csak későbbi adatok alapján következtetjük.

¹ A Budapesti Református Theológiai Akadémia Baráti Szövetségének kiadványa. 2. szám. Bp. 1942. Sylvester Rt. Előszó: Csekey Sándor. Az akkor ismert legrégebbi kiadás (Debrecen 1715. Miskolczi Csulyak Ferenc nyomtatása) alapján, nem mindenütt betű szerinti szöveggel. – Jubileumi kiadás Ráday Pál születésének háromszázados évfordulójára. Bp. 1977. Kiad. a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, sajtó alá rendezte L. Kozma Borbála, tanulmány: Ladányi Sándor. Ráday Pál saját példánya alapján, (Kassa 1710.) bővítve (a korábban kéziratban maradt *Áhitatos imádságok* és a *Kis Biblia* itt jelent meg először), nem tudományos közléssel, hanem korszerűsített szöveggel, irodalomra utalva, de hivatkozások nélkül, s a dallamokról meg az éneklésről hallgatva. Ráday neveltetéséről, s a lelki hatásokról lásd alább az 5. jegyzetet.

A genfi dallamok, azaz Szenci Molnár zsoltárainak elterjedése a 17. század végére tehát már olyan mértékű volt, hogy maga számára írott énekek mintájául, megformázásra is természetszerűleg ezeket leginkább illőnek a református ifjú. Családjá kérésére iskolázatlanoknak is alkalmas mintát adott, kegyes imádságok és elmélkedések anyanyelvű változatával együtt énekeket is írt és fordított. *Az alternatív dallamutalások mögött, a már nem ismeretes énekkezetek miatt, olyan református réteget gyaníthatunk, akik számára a genfi zsoltárokkal még csaknem egyenértékű volt a korábbi századok nemzeti dallamkincse.*

Következzék betűrendben a dallamokra utaló kezdősor, s ha lehetséges, maga a dallam jellemzése, meghatározása vagy valószínűsítése. A dallamra utaló sor után mindenkor idézem Ráday Pál ráénekelte *versének kezdősorát*, vagy az ének vélhetően saját dallamát, s az ének strófáinak számát.

Az Istennek jó tetszésén...

No, minden érzékenységem... 12 strófa

Alternatív dallam, a 91. zsoltárhoz, tehát vele azonos méretű. A 4x8.7 sorfajta egyáltalán nem közönséges: csak elvétve használt strófaszerkezetben bukkan föl. Eddigi ismereteink szerint a dallam nem azonosítható.

Esetleg a tizenötösök dallamára énekelték; ezek sorába illik a *Szörnyű halál, imé hol áll* kezdetű ének valamelyik variánsa, Nyéki Vörös Mátyás Tintinnabulumának elterjedtsége miatt. Az Albrecht szerzette *Was mein Gott will...* szintén ismeretes lehetett.²

Az alábbiakban is, ha van alternatív (magyar) dallam a genfi zsoltárdallamra utaláshoz, soha nem a magyar dallamutalás az első.

Dícsérd az Istent mostan, ó én lelkem...

Meghódol lelkem tenéked, nagy Felség... 9 strófa

Alternatív a 8. zsoltár dallamához. A dallam első változata Horatius ódájához megjelent 1548-ban, Honterus 13. tételében,³ 1579-ből ismeretes a szöveg nyomtatott alakja, s a dallam a múlt század elejéig benne volt az Öreg Debreceni Énekeskönyvben (ÖDÉ alakban rövidítem alább), mint a 163. számú parafrazis; e 146. zsoltár átíróját nem ismerjük. Akár Tasnádi Péter fordítása révén, amely az első magyar verses Horatius-óda fordítás, akár a gyülekezeti énekeskönyv alapján, Ráday már gyermekként ismerhette. Az ÖDÉ-re való hivatkozás azért helyénvaló, mert anyaga már csak mintegy ötöd-hatod részében változott a 17. század elején, elhagyás és újabb énekek elfogadása vagy kéziratos változatok átvétele által, tehát a 18. századi alak 16–17. századi dallamok egyedüli forrása. A genfi dallam és ilyen hagyományos hazai dallam társítása arra a széles körű gyakorlatra támaszkodik, amelyet az ÖDÉ helyenként többszörös dallamutalásai is tanúsítanak, tehát egymást keresztező szokások éltek együtt.

² Vö. RMKT XVII. sz. 2. 96. sz. RMDT II 347. – *A Mint Isten akarja, legyen az Új zengedező mennyei kar* (ÚZMK) 374. számú énekeként széles körben elterjedt, Claudin de Sermisynek a 128. zsoltárhoz társított dallamával, amely ma is használatos a református énekeskönyv 271. énekével. A *Cantiones funebres* (alkalmi énekeket és búcsúztatókat tartalmazó hangjegyes kézirat, 1783, Stoll 350.) *Ébredjél fel, ó én lelkem, kint vár az Isten...* kezdetű énekének versformája más. A *Mire bánkódom, ó te én szívem* szintén. Csomasz Tóth Kálmán (ZTT I) sem hivatkozik hasonló kezdetűre.

³ RMNy 71B. Vö. RMDT I. 192.

Ébredj fel, ó te én szívem...

Uram, jól esmersz kinn és benn... 8 strófa

Alternatív a 25. zsoltár dallamához, ismeretlen. 8.7.8.7.–7.8.7.8.⁴

Hagyjátok el, hív keresztyének...

Ó Isten, mely sok keserűség... 15 strófa

A dallamhoz tartozó anapaestusi vers a régi halottasok anyagából való, Bornemisza óta ismeretes. Az 1948-as református énekeskönyv 400. számú éneke, dallama, alakításokkal, az 1791. évi debreceni halottaskönyvből való.⁵

Hiszem azt, Atyának hogy csupa kegyelme...

Saját dallamra? 2 strófa (egy nyolcsoros strófa?)

Az egyetlen verses részlet, amelyről nem mondhatjuk bizonyossággal, hogy éneknek készült. A dallamjelölés nélküli énekek miatt mégis természetesnek kell tekintenünk, hogy dallamot társítsunk hozzá. A mellé helyezett három időmértékes sorpár sugallja, hogy akár fordítás, akár ihletett szövegrész alapján latinul készült előbb, prózában fogalmazott imádság lezárására, vagy versbetétként (bár mostani megszokásaink szerint valóban olvasásra szántnak tűnhet föl), a régiek mindenképpen énekként fogadták. Hazánkban még egy évszázadig akkor is éneklésre szánták a verset, ha nem írták mellé mindjárt az *ad notam* utalást, noha már Balassi korától beszélhetünk szórványosan arról, hogy nem minden kötött formában született alkotás ének. Dallammal, s nem csak prózai vagy skandáló lejtéssel költött a verselő, s az olvasó magától alkalmas dallamot társított hozzá, azaz nem hangosan olvasta, hanem elénekelte. E négysarkú, kétstrófás summa azért is számíthat énekül, mert az egyik legszokottabb sorfajta, a tizenkettes alakjában született. E népes családból dallamot kínálnak az olyan széltében használt típusok, mint a *Semmit ne bánkódjál*, az *Árgirus* nótája, az *Irgalmazs, Úr Isten*, a *Siess, nagy Úr Isten*, a *Cur mundus militat*, vagy a *Szegény keresztyénség, kezdél megvakulni*.⁵ Nem dönthetjük el, hogy Ráday Pál kora mely dallammal használta énekül.

Mennyből jövök most hozzátok...

Édes Vigasságom Krisztus... 25 strófa

A záróvers kétsoros. Félversként is befejezhető, de meg is ismételtető a dallam második felére; a félvers a genfi zsoltároknak sem ritkaság, a másik dallamnál a megismétlés kötelező, mert nem alaphangon zárul a második sor.

Jézus, édes emlékezet... 52 strófa

Megtalálható az 1633-ban másolt Ráday-kódexben, s bizonyosan használatos volt már az 1635. évben megjelent lőcsei énekeskönyv előtt is. A dallamként megjelölt ének református változata a Valentin Triller-féle rávezető verssel

⁴ RMDT I 200. Lásd még (Csomasz Tóth) ZTT I. 15. sz. a 305. lapon. ItK 1929. 104–106. (Szabolcsi Bence). Időmértékes verseink és a dallamok összehangolása jórészt megoldatlan.

⁵ Vö. RMDT I. 15, 23, 35, 88, 102, 188–189.

terjedt el mindmáig, *Az Istennek szent angyala* kezdettel.⁶ Ráday Pál talán az Eperjesi-graduál, vagy a Cantus Catholici nyomán ismerte. Elterjedt szokást követ, mikor egyúttal egy másik, azonos méretű éneke is utal. Kézírtos graduálok, s a már nyomtatott Komjáti-graduál nyomán (1574 óta) ismeretesek 4x8 soros változatok (pl. a *Verbum supernum prodiens* karácsonyi himnusz – *Mennyből az Ige lejöve* kezdettel terjedt el magyarul –, s a *Veni Creator Spiritus*, vagy a *Christe qui es lux et dies*), amelyek köre alkalmas dallamokat kínált. A genfi zsoltárok között ilyen strófyszerkezetű a 100. és 134.⁷ A következővel együtt, két éneke dallamaként is megjelölte ezt az énekkezdetet Ráday Pál.

Örvendezzen már e világ...

Jézus, édes emlékezet... 52 strófa

Édes Vigasságom, Krisztus... 25 strófa

A *Iesu dulcis memoria* dallamát leginkább az 1696-ban megjelent Zöngedező mennyei kar terjeszthette, s a genfi zsoltárdallamok mellett ennek német környezete lehet az ének melegágya.⁸ Az előző dallammal alternatívként való megjelölése mutatja azt a gyakorlatot, hogy az egyméretű dallamokat egyéni és helyi szokás vagy tetszés szerint szabadon váltogatták.

Ó áldandó Szent Háromság...

Saját dallamra? 9 strófa

Ráday egyik legkedveltebb éneke, a halottaskönyv terjesztette. Dallama alighanem német eredetű, de pontos származása tisztázatlan.⁹

Ó irgalmas Isten...

Saját dallamra? 13 strófa

Háromsoros, 6.6.7 szerkezetű strófa és dallam nem ismeretes, amely illene hozzá, ezért a mostani református énekeskönyv társította egy átalakított strassburgi dallammal. A hatsoros Simeon-dallam csak úgy illik hozzá, hogy kettesével húzták rá a strófákat. (Elgondolható, hogy mégsem töredék, hanem egész dallam volt a *Zöld erdő harmatát*, ha nem is hibátlan a lejegyzése.)¹⁰ A temetési énekek miatt adódik még egy esetleges megoldás, az *E világ kívül szép* 6.6.7.7 dallamára énekelni a harmadik szövegsort a negyedik dallamsorra ismételve; ilyet a régiak gyakorta alkalmaztak.¹¹ A hazai halottas énekek háromsoros strófyszerkezete elég gyakori, valószínűleg a *Dies irae* hatására.

⁶ Lásd Révész Imre: „Jelenlegi énekeskönyvünk dicséret- és egyéb énekeanyagának theologiai átvizsgálása”, *Theologiai Szemle* XVIII (1942) 133–146. Triller pótékáról a 137. lapon ír. Az ODÉ mindkét kezdetet jelzi a mutatóban, és mindkét verset kiemelt nagybetűvel kezdi. A két verskezdet vegyesen szerepel a 17. századi kézíratos graduálokban, tehát nem lehet azt vélnünk, hogy az egyik az evangélikus, a másik a református változat.

⁷ Lásd még RMDT II 77–85, 296, 340, 356.

⁸ RMDT I 168–169, az ODÉ 202. számú éneke, az 1751. évi, bár módosított, kolozsvári dallammal az ének a mai református énekeskönyv 452. énekeként használatos.

⁹ Ld. RMDT II. 349. Mai református énekeskönyvünk 210. éneke, dallama az 1791. évi halottaskönyvből való, lásd ZTT I. Csomasz Tóth Kálmán, 46. szám a 325. lapon.

¹⁰ RMDT I. 237.

¹¹ Lásd ZTT I. Csomasz Tóth Kálmán, 24. szám a 315. lapon.

Ó örök Atya Úr Isten...

Saját dallamára? 7 strófa

Lejtése, hangulata azt sugallja, hogy a 30. zsoltár dallamára készült, de nótajelzése elmaradt. 8.8.8.8.9.9 strófászerkezete a genfi zsoltárok között is egyedüli. Dallamjelzése nincs, hazai dallamát nem ismerjük.

Serkenj fel elmém, s mondj nótát...

Ó Jézus, lelkem reménye... 20 strófa

Alternatív a 42. zsoltárhoz, tehát 8.7.8.7.7.7.8.8 szabású. Jelenleg ismeretlen dallam. A 42. zsoltár dallamára az énekes diákok gyakran írtak alkalmi énekeket, főként temetésre. A genfi dallamot nem csak reformátusok használták: az Új Zengedező Mennyei Kar és a Cantus Catholici is terjesztette.

Összegzés

A megnevezett dallamokból, amelyek tehát 17. századiak, részben pedig még 16. századiak lehetnek, nem ismerünk ötöt, vagy az egyik dallamjelzés nélkülit számítva, hatot. Ismerjük azonban strófászerkezetüket, s ennek alapján talán sikerül számba nem vett utalások, kéziratok másolatok nyomán némelyiket később azonosítanunk. 17. századi dallamtárunk kiegészítéséül, a nótajelzésben kezdősorukkal fennmaradt, de ismeretlen énekeknek számítanak tehát a következők:

*Az Atyának jó tetszése
Ébredj fel, ó te én szívem
Hiszem, az Atyának hogy csupa kegyelme
Ó örök Atya Úr Isten
Ó irgalmas Isten
Serkenj fel elmém, s mondj nótát.*

Ha egy ilyen kegyességi kiadványnak, amely a 18. század egyik református könyvsikere, ilyen arányban kallódtak s felejtődtek el a dallamai, mennyivel nagyobb arányú a korábbi másfél évszázad vesztesége. S csak annál nagyobb becse van a megmaradtaknak, illetve a múlt század elejéig megőrzött dallamalakoknak, amelyek a hagyományos református énekkincsbe tartoztak, s részben máig is beletartoznak.¹²

Ugyanakkor a genfi zsoltárok strófaformáinak s dallamainak beivódását is újólag hangoztatnunk kell, mert a közhiedelem hajlik arra, hogy ezt is Maróthi korára tolja. Ráday Pál dallamutalásai más képet idéznek: a 17. század végét, amikor a gályarabok megszabadulása, az áldozatos és csendes győzelem hitbéli helytállás következménye volt, készüllet a felvilágosodás századára, amely a protestánsok megpróbáltatásai közepette az éneket s imádságot még nagyobb értéké avatta.

¹² Szelestei N. László: „Ráday Pál Lelki hódolás című művének kiadásai”, *Ráday Pál emlékkönyv*. Szerk. Esze Tamás. Bp. 1980. 425–434. – Ráday neveltetéséről és a Lelki hódolás gyökereiről lásd ugyanabban a kötetben a Czeglédy Sándor: „Ráday Pál lelki arca”, különösen a 246–248. lapot és Fabiny Tibor: „Ráday Pál iskoláztatása”, a 277–278. lapon. Mindketten folytatják Pap László tanulmányát, „Ráday Pál ismeretlen egyházirodalmi munkássága”, *Református Egyház V* (1953) 19. sz. 17–22. Az értékes hozzájárulások figyelme a dallamokra és éneklésre nem terjed ki.